

УДК 347.921:347.68(477)

Д. Ю. Сурай

ІНСТИТУТ СПЕЦИФІКАЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Розгляд інституту специфікації в історичному аспекті є не лише цікавим, а й актуальним. Це зумовлюється насамперед тим, що специфікація є новелою чинного Цивільного кодексу України, саме тому вітчизняна цивілістика не має достатніх теоретичних напрацювань і багатого досвіду врегулювання відносин переробки. Крім того, саме метод історизму як один із методів дослідження не лише спонукає розглядати об'єкт дослідження в минулому, а й дає можливість більш глибоко розуміти сучасність та прогнозувати майбутнє. Не менш корисним у процесі вивчення правового врегулювання відносин специфікації є метод порівняльно-правового аналізу. У статті проведено порівняння інституту специфікації за римським приватним правом та цивільним правом сучасної України. Це зумовлюється насамперед тим, що специфікація як інститут цивільного права України є результатом рецепції положень римського права. Також необхідно мати на увазі, що римське право, ставши базисом, на якому століттями формувалась юридична думка, і нині виступає теорією цивільного права, правовою системою, у якій основні юридичні інститути й поняття знайшли незалежне від будь-яких випадкових і національних впливів вираження. Варто розглянути вплив римського приватного права на законодавство багатьох країн, у тому числі й України, здійснюваний або прямим запозиченням, або через сприйняття принципів цього права.

Аналіз останніх досліджень. Питанням правового регулювання способів набуття права власності загалом і специфікації зокрема приділяли увагу такі видатні вчені, як Є.В. Васьковський, Д.В. Дождьов, Є.М. Карнишова, Є.М. Орач, Г.Ф. Шершеневич та інші. Однак не всі аспекти цієї проблеми достатньо висвітлено в науковій літературі. Зокрема, недостатньо уваги приділено питанню специфіки відносин переробки.

Мета статті полягає в дослідженні специфікації за допомогою методу історизму та методу порівняльно-правового аналізу для виявлення специфіки зазначеного інституту.

Виклад основного матеріалу. За римським правом терміном «специфікація (переробка)» позначається створення із чужого матеріалу нової речі для себе (наприклад, виготовлення вина із чужого винограду, вази із чужого металу). Специфікація вважається здійсненою, якщо матеріал набув нової форми, отримано нову річ. Чи виникає в такому разі нова власність та хто буде власником такої речі? Це питання римські юристи вирішували по-різному. Зокрема, представники школи сабінанців визнавали власником речі того, чийм є матеріал [1, с. 142]. Так, Сабін і Касій вважають, що швидше діє істотний порядок, тому той, хто був власником матеріалу, є також власником того, що створено із цього матеріалу, оскільки без матеріалу не може бути створено жодну річ.

Сабініанський підхід фактично ґрунтується на тому, що переробка виконується з відома та за волею власника матеріалу, сутність ситуації вичерпується особистим зв'язком (договором) сторін, коли робота не ставить майстра в безпосереднє відношення до створеної речі. Саме присутність волі колишнього власника не дозволяє вважати надання нової форми способом привласнення матеріалу.

Схоже відношення виникає, коли чужий матеріал використовує власник головної речі.

Давні римляни змогли встановити суттєву відмінність між будовою й матеріалами, що її складають, не відмовляючи власнику матеріалу в праві на нього та не зводячи до того, що його зв'язок із річчю опосередковується її новим виглядом, сформованим за волею іншої особи [2, с. 399].

У свою чергу представники школи прокульянців вважали власником речі того, хто її зробив, однак специфіканти зобов'язаний був сплатити власнику матеріалу його вартість [1, с. 143].

Так, Нарва й Прокул вважають, що власником є той, хто зробив, оскільки те, що створено, раніше не належало нікому.

Специфікація настільки припускає зміну якості матеріалу, коли його буття втрачає самостійне значення, що вже Прокул зводив підставу її реального ефекту до залежності побічної речі від головної. Прокул зазначав, що необхідно користуватись правом, яке схвалили Сервій і Лабеон: якщо щось буде приєднано до того, від чого очікується власна якість, воно йде за цілим як статус, ступня або рука, адже ціле належить тому, чийм було раніше.

У разі самовільної переробки чужого матеріалу послідовники Прокула вбачали крадіжку, надаючи власнику матеріалу разом із позовом із крадіжки (*actio furti*) також кондикційний позов для відшкодування збитків, оскільки зі зникненням колишньої речі віндикація ставала неможливою [2, с. 399].

Сабініанці головне значення надавали матерії, а не формі, та залишали власність на нову річ за власником матеріалу. Натомість прокульянці вважали власником нової речі її виготівника. Розбіжності між школами юристів пояснюються тим, що прокульянці знаходились під впливом натурфілософських учень Арістотеля та його послідовників, а сабінанці спирались на вчення стоїків.

У праві Юстиніана санкціоновано середнє рішення – *media sentential*: нова річ належить господарю матеріалу, якщо її може бути повернено в попередній стан. Якщо частина матеріалу належала специфікатору, то нова річ стає його власністю. Деякі сучасні дослідники додають ще одне обмеження: специфікатор може стати власником лише при *bona fides* з його боку, тобто коли він не знав, що матеріал є чужим. Головною підставою для цієї думки є та обставина, що в разі крадіжки матеріалу першоджерела дають його господарю *condiction furtive*, предметом якого є відшкодування вартості, нової речі; оскільки *condiction furtive* надається лише власнику, із цього роблять висновок, що в разі крадіжки матеріалу потерпілий і після його специфікації злодієм залишається власником нової речі.

Деякі науковці вважають, що добросовісний специфікатор мав винагородити господаря матеріалу в розмірі свого збагачення (*condiction sine causa*) [3, с. 245].

Якщо специфіканти діяв за злим наміром і неможливо повернути перероблений матеріал у попередній стан, то річ стає власністю специфіканта, який зобов'язаний винагородити власника матеріалу. Для цього власнику матеріалу надавалося право позову зі збагачення за чужий рахунок [1, с. 143].

Визначальною ознакою специфікації як за римським правом, так і за сучасним Цивільним кодексом України є створення нової речі із чужого матеріалу. Результатом переробки виступає якісно нова річ, яка раніше не існувала в природі. Римські юристи не надавали поняття специфікації, не замислювались над питаннями, що конкретно є переробкою, за допомогою чого виникає нова річ. Комплексний розгляд першоджерел римського права дає можливість зробити висновок, що переробка – це людська діяльність, яка полягає в створенні нової речі з будь-яких матеріалів. Саме відносини щодо виникнення нової речі за результатами переробки мають регулювати інститут специфікації. Тому, на нашу думку, за умови виникнення нової речі немає сенсу розглядати прирощення (*accessio*), з'єднання речей, злиття (*confusio*) та змішування (*commixtio*) речей як самостійні способи виникнення права власності. Усі ці способи за допомогою людської діяльності можуть втілюватись у якісно новій речі, вказувати, як конкретно, яким саме чином створюється річ, тобто вони містять ознаки специфікації. Саме тому, на наше переконання, лише за умови виникнення речі, яка раніше не існувала, прирощення (*accessio*), з'єднання речей, злиття (*confusio*) та змішування (*commixtio*) речей варто розглядати не як самостійні способи виникнення права власності, а як способи виникнення права власності, що є різновидом специфікації. Розглянемо їх детальніше.

Accessio (прирощення, приріст, приєднання речей) – це сполучення речей, які належать різним особам, причому одна з речей після сполучення стає належністю іншої речі, власністю власника головної речі. *Accessio* може бути природним або штучним, тобто результатом дії людини.

До природного приросту належать налив, поступові наноси землі з верхньої ділянки на нижню, від чого поступово збільшується одна ділянка за рахунок іншої; прибіг; покинуте русло річки, коли вода змінює свою течію, стає власністю володільців берегових ділянок тощо.

До штучного приросту належать забудова постійних будівель, насадження дерев, посіви; злиття речей [1, с. 143].

На нашу думку, не можна розглядати природне *accessio* як різновид специфікації. Так, безумовно, природне *accessio* може привести до появи нової речі, що у свою чергу зумовлює виникнення речового права, а саме права власності на річ. Однак нова річ є створеною природними силами, саме відсутність людського фактора під час її створення не дозволяє розглядати природне *accessio* в межах специфікації.

Неоднозначно римські юристи вирішували питання щодо права власності на речі, які є результатом господарської діяльності людини. Так, контроверза з приводу власності на картину, що написана на чужому матеріалі, відображає розуміння того факту, що живопис змінює якість поверхні, на яку його нанесено, перетворюючи її на новий, такий, що раніше не існував, витвір. З юридичної точки зору подібне діяння можна розглядати як особливий спосіб оригінального придбання власності: специфікація (*specificatio*) – це надання матерії нового вигляду (*species*),

створення якісно нової речі [2, с. 398]. Тому не можна цілком погодитись із висловленою в літературі думкою, що якщо живописець розмалював чуже полотно своїми фарбами, то він створив картину, тобто нову річ, яка раніше не існувала. Навпаки, людина, яка помилково поставила своїми чорнилами мітки на чужих хустках, жодної нової речі не створює. У першому випадку право власності на картину має належати живописцеві, у другому ж власник хусток отримує право власності на мітки [4, с. 343]. На нашу думку, і в першому, і в другому випадку має місце зміна якості поверхні, виникнення нової речі, як наслідок – специфікація.

У літературі окремо виділяють такий спосіб виникнення права власності, як з'єднання речей. Можливе з'єднання рухомої речі з нерухомою або рухомої речі з рухомою.

У римському праві сформувалась розгорнута класифікація речей, у якій було зафіксовано досвід узгодження індивідуальних волевиявлень, втілених в окремих об'єктах. Класифікація речей відображала ті їхні якості, які були значущими для цивільно-правового обороту та для правових форм розподілу між суб'єктами освоєного предметного простору.

На нашу думку, саме класифікація речей за римським правом є теоретичним підґрунтям для розгляду з'єднання речей як способу виникнення права власності. Цей спосіб за умови виникнення нової речі містить у собі ознаки специфікації як прирощення (*accessio*), злиття (*confusio*) та змішування (*commixtio*) речей.

Необхідно зазначити, що для *accessio* та з'єднання речей діє правило «приналежність наступає за головною річчю», тобто власником нової речі є власник головної речі.

Спосіб злиття (*confusio*) і змішування (*commixtio*) речей підтверджував, що факт злиття для рідких речовин (олії, вина тощо) або змішування для твердих речей (зерна, скота тощо), які належали до цього декільком власникам, припиняв первісне право власності. Виняток становив лише випадок змішування чужих монет (*nummi*). Особа, яка змішувала чужі гроші зі своїми, визнавалась винятковим власником також у тому разі, якщо вона їх вкрала. При цьому особа була зобов'язана відшкодувати потерпілому еквіваленту суму грошей [5, с. 97].

Римські юристи не мали однієї позиції щодо правового режиму речі, яка виникла за допомогою злиття або змішування. Звернемося до першоджерела, цитованого Д.В. Дождьовим: «Коли одночасно додаються різні речовини, з яких складаються одні ліки, або, зваривши пахоці, ми робимо помаду, то жодний колишній власник не може правильно назвати це своїм. Тому краще вважати, що це належить тому, для кого воно зроблено. Якщо металеві частки, що належать різним власникам, зварити разом, і не зрозуміло, яка з них поступається іншій, Касій говорив, що необхідно судити відповідно до частки речі або за ціною кожної частки. Проте якщо жодна з них не є додаванням до іншої, поглянемо, чи не слід сказати, що нова річ належить або кожному з них як змішана маса, або тому, для кого вона зварена. Однак Прокл та Пегас вважали, що кожному залишається належати його частка» [2, с. 402].

Аналізуючи першоджерело, припускаємо, що римські юристи розповсюджували на речі, що виникли за допомогою *confusio* чи *commixtio*, режим спільної власності або визнавали право власності на частку, що належала особі раніше,

до переробки, у злитій чи змішаній речі, або право власності на нову річ за третьою особою, яка не є учасником специфікації.

Деякі автори розглядають злиття та змішування як штучне *accessio*, що є доцільним, оскільки і злиття, і змішування можна визнати результатом людської діяльності, яка полягає в об'єднанні речей та за допомогою якої виникає нова річ. Те саме притаманне штучному *accessio*. Автори, які вважають з'єднання речей способом виникнення права власності, розглядають злиття та змішування як з'єднання рухомої речі з рухомою, і це дійсно так. Інші автори розглядають *confusio* та *commixtio* як самостійний спосіб виникнення права власності. Ми вважаємо, що саме той факт, що римські юристи по-різному вирішували долю нової речі під час *confusio*, *commixtio* та *accessio*, дає можливість розглядати їх окремо, як самостійні різновиди специфікації.

У часи Російської імперії відносини з переробки чужих речей законодавчо не було врегульовано. Тому серед цивілістів кінця XIX століття не було однієї думки щодо цього питання. Так, наприклад, К.П. Побєдоносцев взагалі не розглядав питання щодо переробки. Д.І. Майєр, Г.Ф. Шершеневич підтримували думку сабініанців, тобто визнавали власником нової речі власника матеріалів, причому одним із суттєвих аргументів при цьому було «мовчання» закону. Однак домінуючою була позиція, що заново створена річ раніше не існувала, тому не мала хазяїна, а отже, повинна належати першому, хто заволодів нею, тобто переробнику, з рук якого вона вийшла. Спори, що виникали на практиці, вирішувались за аналогією закону. При цьому застосовувалось правило, суть якого сформулював Є.В. Васильковський: якщо переробка чужої рухомості пов'язана з такою її зміною, що її не може бути повернено в первісний стан, то право власності належить переробнику, який має винагородити хазяїна матеріалу.

За радянських часів переробка також не дістала необхідного правового закріплення [4, с. 343]. Лише Цивільний кодекс України 2003 р. вперше визначив переробку як один із способів набуття права власності.

Порівняльний аналіз положень приватного римського права та Цивільного кодексу України [6] має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Насамперед необхідно зауважити, що термін «специфікація» в розумінні способу набуття права власності не використовується сучасним законодавством; замість нього вживається як синонім термін «переробка», при цьому законодавець надає його визначення.

Регулюючи однорідні правовідносини специфікації, обидві правові системи вирішують питання, хто є власником новоствореної речі. Як уже зазначалося, римські юристи вирішували його по-різному: надавали перевагу інтересам власника матеріалу або інтересам специфікатора, із часом було розроблено середнє рішення із цього приводу. З огляду на напрацювання римських юристів, а також потреби суспільства українське законодавство йде іншим шляхом, трохи інакше розглядаючи новостворену річ. Так, згідно з вітчизняним законодавством виникнення права власності на таку річ залежить від добросовісності чи недобросовісності специфікатора, тобто особи, яка використовувала чужий матеріал для створення нової речі [7, с. 333].

Цікавим і значущим є питання предмета переробки, тобто новоствореної речі, яке по-різному вирішувалось у Стародавньому Римі та сьогодні. Під час вивчення

першоджерела римського права привертає увагу той факт, що як нова річ виступають і рухомі, і нерухомі речі.

Частина 3 статті 332 Цивільного кодексу України [6] закріплює, що право власності на рухому річ, створену особою шляхом переробки з матеріалу, що їй не належить, набувається власником матеріалу за його бажанням, якщо інше не встановлено договором чи законом. Отже, правовідносини переробки розповсюджуються лише на рухомі речі.

Розглянемо суб'єктивний склад специфікації. Якщо за часів Римської імперії відносини щодо переробки матеріалу та новоствореної речі виникали між людьми, тобто фізичними особами, то сьогодні чинне законодавство визнає стороною договору переробки не лише фізичну, а й юридичну особу.

Чинний Цивільний кодекс України закріплює обов'язок специфікатора відшкодувати моральну шкоду власнику матеріалу за умови, якщо вартість переробки та новоствореної речі істотно перевищує вартість матеріалу. Це положення є нововведенням сучасного законодавства, не відомим римському праву.

Висновки. На кожному етапі історичного розвитку інституту специфікації спірним було питання, хто є власником нової речі, створеної в процесі переробки. Немає однієї думки із цього приводу й у сучасній цивілістичній науці. Проведений порівняльно-правовий аналіз правового регулювання відносин переробки двох правових систем (римського права та цивільного права України) дає можливість вказати на розбіжності в положеннях зазначених правових систем щодо предмета та суб'єктів специфікації. Необхідно також звернути увагу, що Цивільний кодекс України закріплює положення, які не були відомими римським юристам, а є напрацюванням і втіленням досвіду сучасної цивілістики.

Література

1. Орач Є.М. Основи римського права : [курс лекцій] / Є.М. Орач, Б.Й. Тицик. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
2. Дождев Д.В. Римское частное право : [учебник для вузов] / Д.В. Дождев ; под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА, 2003. – 784 с.
3. Хвостов В.М. Система римского права : [учебник] / В.М. Хвостов. – М. : Спартак, 1996. – 522 с.
4. Карнишова Є.М. Специфікація як спосіб набуття права власності / Є.М. Карнишова // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2006. – Вип. 33. – С. 342–345.
5. Основи римського приватного права : [підручник] / [В.І. Борисова, Л.М. Борисова, М.В. Домашенко та ін.] ; за заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Борисової. – Х. : Право, 2008. – 224 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
7. Харитонов Е.О. Гражданское право Украины : [учебник] / Е.О. Харитонов, А.В. Старцев, Е.И. Харитонова. – 5-е изд. – Х. : ООО «Одиссей», 2010. – 920 с.

Анотація

Сурай Д. Ю. Інститут специфікації: історичний огляд та порівняльно-правовий аналіз. – Стаття.

У статті зроблено історичний огляд інституту специфікації від часів Римської імперії до часів регулювання відносин переробки за сучасним Цивільним кодексом України. На цій підставі проведено порівняльно-правовий аналіз зазначеного інституту за римським правом та за цивільним правом України.

Ключові слова: специфікація, переробка, право власності, нова річ, чужий матеріал, власник.

Аннотация

Сурай Д. Ю. Институт спецификации: исторический обзор и сравнительно-правовой анализ. – Статья.

В статье сделан исторический обзор института спецификации со времен Римской империи до времени регулирования отношений переработки современным Гражданским кодексом Украины. На этой основе проведен сравнительно-правовой анализ указанного института по римскому праву и по гражданскому праву Украины.

Ключевые слова: спецификация, переработка, право собственности, новая вещь, чужой материал, собственник.

Summary

Suray D. Yu. Specification institute: historical survey and rather-legal analysis. – Article.

The article covers historical survey of specification institute since Roman Empire times till regulation of processing by the current Civil Code of Ukraine. On this basis the rather-legal analysis of the above mentioned Institute of the Roman law and the civil law of Ukraine was carried out.

Key words: specification, processing, ownership right, new thing, alien material, owner.

УДК 340.155.8:340.111.5

В. Н. Веприцкая

ПРИЧИНЫ РЕОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОВЕРЕННЫХ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТОЛЕТИЯ (НА МАТЕРИАЛАХ ГОРОДА ОДЕССЫ)

Актуальность избранной темы заключается в необходимости изучения истории становления и эволюции адвокатуры, необходимости правильного понимания и всесторонней оценки ее роли и истинного предназначения в системе судопроизводства.

Хронологические рамки исследования темы данной статьи (первая половина XIX столетия, до проведения судебной реформы 1864 года) обусловлены необходимостью проанализировать предреформенное состояние адвокатуры в Российской империи. Данный материал является важной составляющей для понимания целей и задач создания организованной адвокатуры.

Анализ исследований и публикаций по теме. Исследуемый вопрос в своих научных трудах затрагивали Ю.Ф. Любшев («Адвокатура в России»), И.В. Гессен («История русской адвокатуры»), И.И. Баженова («Адвокатура в дореволюционной России, вторая половина XIX – начало XX столетия»),

В.В. Цой («Становление и развитие адвокатуры в России в период с 1964 по 1914 год: историко-правовой аспект»), А.В. Гаврилова («Формирование и развитие института адвокатуры в Западной Сибири в период разработки и реализации судебной реформы 60-х годов XIX века»), И.Н. Чорный («Адвокатура как институт защиты прав и свобод личности (историко-правовое исследование)») и другие.

Однако следует отметить, что названные исследования носят преимущественно фрагментарный характер.

Цель. В данном исследовании предпринята попытка оценки деятельности поверенных, стряпчих, ходатаев в указанный период в Российской империи в целом